

ELS ORÍGENS DE LA FRASE CATALANA

DISCURS LLEGIT EN LA SESSIÓ INAUGURAL DEL CURS 1951 - 1952
DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

La força d'atracció que els escriptors clàssics d'una llengua exerceixen damunt el lector menys freturós d'anàlisi justifica per endavant el propi dictat de *clàssics* que els atribuïm, i l'hauem de fer consistir en la justesa i equilibri amb què han sabut aprofitar-se dels recursos de la llengua. Normalment, però, àdhuc en els casos en què ens proposem d'investigar llengua i estil d'un escriptor, no arribarem a plantejar-nos el darrer *perquè* del valor de la seva obra. Ens acontentarem — bella i feliç resignació — amb la delectança i fruïció que ens produeix la lectura. Així, tots hem tingut ocasió de constatar a bastament la bellesa de la prosa precisa i profunda de Ramon Llull, o de les maneres elegants o filigranades del *Tirant lo Blanch*, o de la intensitat i coloracions de la paraula viva en Maragall. Així, i en un altre pla, trobem a les nostres gramàtiques, ultra nombrosos exemples clàssics que esdevenen veritables *autoritats* per a la utilització futura de la llengua en creacions literàries que seran un dia, una severa compilació de preceptes que acostumen a respondre a tot allò que caracteritza la llengua, és a dir, les lleis gramaticals, especialment les sintàctiques, per les quals hom ha canalitzat els meravellosos recursos de la frase, tot prenent en consideració la vida que ha rebut aquesta frase en la ploma de tots els seus plasmadors.

Però, malgrat el gust que sentim en llançar-nos a la lectura de les nostres primeres figures literàries, malgrat la voluntat amb què assimilem la preceptiva gramatical, res no ens fa pensar en l'elaboració primera d'aquesta frase, res no ens ilustra quant als començos i fins i tot als orígens de la nostra fesomia sintàctica. Vers els processos de constitució de la frase romànica catalana voldríem, doncs, orientar la nostra — i la vostra — atenció en el que ara exposarem. Ben entès ha de quedar des d'ara que les característiques de l'elaboració sintàctica d'una llengua no són tan exclusives d'ella mateixa que no permetin d'ésser tractades en el conjunt d'hàbituds oracionals de l'extensa família lingüística neollatina. La nostra exposició tindrà, per tant, un abast forçosament general, del fons del qual procurarem destacar, sempre que ens sigui possible, exemples concrets de la nostra llengua catalana.

La primera constatació que hom es pot permetre d'establir, en comparar el punt de partença llatí (més exactament, del llatí vulgar) i la

frase romànica resultant, és que, contràriament al que succeeix en fonètica i en morfologia, i fins en lèxic, té lloc una profunda solució de continuïtat entre la sintaxi de la llengua mare i la de les llengües derivades. La fonètica i la morfologia romàniques, encara que amb modificacions, a voltes ben fonamentals, continuen el pla etimològic, i hom pot anar seguint les sèries d'estats lingüístics medials pels quals arribem a la llengua actual. No s'esdevé així amb la sintaxi, per a l'estudi històric de la qual cal aplicar una metodologia diferent, que examini capes sincròniques successives més aviat que una línia diacrònica o evolutiva. Sols així salvarem l'abisme que s'obre entre la sintaxi llatina i la romànica. Podem, doncs, parlar amb tota evidència d'una ruptura entre llatí i romànic en el tractament de la frase. Cal notar, ací, que ara concretament alludim a la sintaxi oracional, o, per a dir-ho emprant la terminologia lingüística, a la sintaxi de l'oració gramatical plena, sia oració simple, sia composta. No ens referim, en conseqüència, a la sintaxi de les parts de l'oració; i val la pena de marcar la distinció, perquè l'ús de les parts de l'oració adoptà, ja en llatí vulgar o parlat, les noves modalitats que, allunyant-se de les resolucions preceptuades per la gramàtica tradicional llatina, perduren fins avui consolidades en les llengües romàniques; gairebé totes aquestes modalitats adoptades pel llatí vulgar enfront la llengua clàssica porten el comú denominador de tendència analítica. Exemples d'aquesta trajectòria seran, entre altres, la substitució de la flexió casual llatina per l'ús creixent de les preposicions, l'aparició del comparatiu perifràstic, de l'article, dels temps compostos del verb; ací ens referim especialment a l'exemple primer, pel qual la declinació clàssica cedí el lloc, en llatí vulgar, a la determinació preposicional, la qual cosa donà a aquest la mateixa fesomia amb què es distingeixen les llengües romàniques del llatí clàssic.

Del que acabem de dir es desprèn que, quan parlem de la ruptura evident entre la sintaxi llatina i la romànica, no signifiquem l'anomenada sintaxi de les parts de l'oració, que substancialment conté, ja en llatí, les possibilitats que després esdevenen característiques de les llengües neollatines, sinó la sintaxi oracional. En produir-se l'esfondrament de la unitat lingüística llatina, el parlant conservà generalment, com hem dit abans, els sons, les formes i el lèxic, bé que a canvi de transcendents deformacions i evolucions no sempre uniformes, que justifiquen plenament el concepte de llengües noves, independents del llatí originari, i independents entre si; però aquest mateix parlant no sabé o no pogué conservar tot el complex sistema conjuntiu de la llengua mare, que resolvia, amb grans possibilitats d'expressió i a través d'una rica gamma de matisos diferencials, totes les maneres de dir de la frase clàssica. Pot semblar, potser, massa aventurada aquesta suposició; certament, toquem ara la dificultat sistemàtica de tot el llatí vulgar: l'absència de textos i testimonis lingüístics. Ens referim fonamentalment al llatí parlat, que hem de des-

cobrir a través d'errors de picapedrers, de correccions dels gramàtics, del parlar que caracteritza alguns personatges del teatre que els autors fan parlar rústic intencionadament, etc., però sempre queda, en el fons, desconegut, el llenguatge parlat habitualment. És evident que els sons, les formes i els mots s'han modificat ben de soca-rel, en passar del llatí al romànic, tant, que han donat lloc a ciències històriques del llenguatge: la fonètica, la morfologia i la semàntica; una vegada més, trobem l'acompliment de l'aparentment paradoxal postulat saussureà: el signe lingüístic és mutable (és a dir canvia, es transforma per l'acció del temps) precisament perquè és immutable (és a dir, perquè la llengua ha conservat el mot, i no l'ha substituït per un altre):¹ els sons, les formes i els mots han romàs en llatí vulgar — ens ho demostra llur perduració en romànic — i, per llur perduració, han sofert transformacions tan radicals, que han originat noves llengües independents. Res d'això no ocorre en la sintaxi oracional: aplicant a la frase la teoria de Saussure, podem dir que l'oració gramatical no ha estat mutable precisament perquè no ha estat immutable. I així com dels altres elements lingüístics esmentats, malgrat el silenci del llatí vulgar, trobem mostres fugisseres en els picapedrers, en els gramàtics i en personatges de la comèdia, l'oració gramatical s'enfonsa amb altres institucions romanes que no sobreviuen a l'Imperi; per això mateix, com direm tot seguit, el romànic ha de recomençar la frase, i, efectivament, la frase del romànic arcaic és ben bé un intent, una recerca que ens faria pensar més tost en el despertar del parlar infantil. En fi, sense negar la possibilitat que el llatí parlat ja contingüés, també en sintaxi, els elements que troben evolució plena en les llengües neollatines, és evident que la fonètica, la morfologia i el lèxic es demostren continuadors del llatí, mentre que la sintaxi, ben al contrari, n'està prou allunyada per a permetre que hom parli de solució de continuïtat. I és tan sols en aquest sentit que parlem de ruptura entre el llatí i el romànic. Malauradament, aquesta crisi, aquesta solució de continuïtat entre la manera llatina de dir i la romànica, transcorre en l'època de la qual no romanen gairebé testimonis lingüístics. Malgrat tot, sia per uns escassos usos de la llengua més antiga, sia per comparació amb les tendències populars de tots els temps, podem establir que, en els començos de la Romània, els nexes sintàctics per a la illació entre frases consecutives o per al domini de les principals sobre les subordinades no existien, o, en tot cas, denotaven una gran llibertat d'estructura².

És general, en efecte, el predomini de la parataxi (o juxtaposició gramatical) sobre la hipotaxi (o subordinació gramatical) en la fase primitiva de les llengües romàniques, en la modalitat parlada d'abans i d'ara, i en

1. F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*³ (Paris 1981), 104-113.

2. W. v. WARTBURG, *Problemas y métodos de la lingüística*, trad. DÁMASO ALONSO i EMILIO LORENZO (Madrid 1951), 151-155.

qualsevol manifestació lingüística dins un ambient popular. Tots hem pogut observar, ben sovint, que el llenguatge popular —dels medis rurals o de gent de poca cultura — es caracteritza per la manca o escassetesa de domini gramatical d'oració a oració, i, d'altra banda, per la juxtaposició, a voltes monòtonament reiterativa, de les frases successives. Veus ací què ha escrit el romanista Walther von Wartburg sobre aquest tipus de construcció sintàctica, alludint concretament a la llengua francesa: «La parataxi és, en primer lloc, característica de totes les maneres de parlar populars, lliures, espontànies. La preferència de la llengua popular per una seriació deslligada i poc consistent, correspon a la minvada disposició que el poble pugui mostrar per a les concatenacions lògiques i per a l'engranatge de llargues sèries de pensaments. Això es pot seguir perfectament en l'evolució del llatí i del francès. La rígida construcció del sistema oracional del llatí clàssic vingué a substituir un tipus d'ordit més lliure, més paratàctic, que és el que caracteritzava el llatí plenament arcaic. A darreries de l'Imperi romà i a començos de l'Edat Mitjana, es perderen molts dels recursos gramaticals que havia anat elaborant el llatí clàssic, i, abans que res, el delicat sistema de les conjuncions. És una època de decadència de la cultura intel·lectual. D'aquesta faisó la parataxi torna a adquirir, en francès antic, gran importància. En èpoques ulteriors es torna a bastir una construcció del període que portarà, finalment, a la frase rígida del francès modern. Si s'estudien separadament les formes des de més a prop, hom veu que la construcció hipotàctica pot créixer i sorgir, lentament, en etapes insensibles, de la mateixa associació paratàctica. Les construccions complicades d'una època posterior reposen, gairebé sempre, sobre la mera juxtaposició de l'època primitiva».³ El que Wartburg atribueix al francès, la llengua romànica més afortunada quant a testimonis lingüístics del temps primitiu, podem aplicar-ho, per generalització, a la resta de les llengües germanes, i, per tant, al català. En realitat, el panorama esdevé quelcom més complicat, perquè no hi ha una trajectòria única que porti de parataxi a hipotaxi, sinó que ambdós tipus sintàctics poden conviure simultàniament dins una mateixa literatura. En castellà, difícilment trobaríem construccions més oposades que les del *Cantar de Mio Cid* i la *Crònica general* del Rei Savi: allò que el *Cantar* expressa mitjançant la primària juxtaposició, necessita en la *Crònica* un matisat sistema de conjuncions. La petita diferència cronològica dels dos textos castellans no justificaria la diversitat expressiva esmentada, per a la qual hem d'admetre, doncs, l'existència de dues intencions estilístiques diferents. Sembla provar a bastament les dues intencions el fet que, tot i anar-se doblgant la llengua a l'imperi creixent de la hipotaxi, les construccions paratàctiques perviuen precisament en textos de la literatura més prospera al llen-

3. WARTBURG, *op. cit.*, 154-155.

guatge parlat, com són els *romances*, el parlar de determinats personatges de la *Celestina*, etc.⁴

Tornant ara novament a la parafaxi dels començos romànics, hom es pregunta de quina manera la llengua aconseguia d'expressar, sense nexes conjuntius, el matís de coordinació o subordinació corresponent a cada cas. El ritme i la melodia eren els elements lingüístics encarregats de manifestar, en un moment donat, la relació entre dues oracions en absència d'una conjunció explícita; la flexibilitat de la melodia idiomàtica pot substituir, doncs, tot un sistema elaborat de conjuncions, ni més ni menys com avui, en el llenguatge paratàctic popular, són també fonamentals el *tempo* i el *to* per a la caracterització intencional de la frase. Aquests dos elements, tan essencials a la fonètica de la frase, i tan indispensables a l'època romànica primitiva, ens recorden que, aleshores, la raó d'ésser del llenguatge era abans fonètica que escrita; evidentment, el període per excel·lència de la transmissió oral dels textos literaris havia de trobar menys prescindibles aspectes com ritme i melodia que la pròpia conjunció gramatical.

L'aparició tardana de la conjunció romànica ha estat documentada especialment en francès, però gairebé totes les llengües neollatines en presenten alguns exemples;⁵ francès: «Brutus vit n'i pooit remaindre», o sia, 'veié que no hi podia romandre'; castellà: «des podedes dezir Dios nos valió»; català: «...lo ahontaven e'l escarnien: e ell era vengut per salvar...», o sia 'malgrat que ell havia vingut per a salvar'.

Més fàcil d'exemplificar resulta l'etapa següent, en què ja és coneguda la conjunció gramatical; però la llengua hi és tan novícia, que empra repetidament la mateixa conjunció per als nexes sintàctics més diversos. No cal dir que, en aquests casos, la presència de la conjunció no sols no exclou els procediments anteriors de matisació, sinó que seguia demanant el concurs del ritme, melodia i altres elements de tipus fonètic que poguessin col·laborar al destriament del valor sintàctic més just i adequat entre totes les possibilitats gramaticals. Segueixen alguns exemples de la partícula *que* plurivalent en la primitiva veïna llengua castellana, concretament en el llenguatge del *Poema del Cid*;⁶ és conjunció anunciativa en «bien lo veedes *que* yo no trayo nada» (82); causal, en «frozida trahe la cara, *que* era desarmado» (1744); té valor final en «de noche lo lieven, *que* non lo vean cristianos» (93); el *que* pot ésser, també, concessiu, com en «*que* los descabeçemos nada non ganaremos» (620), i restrictiu, com

4. D. ALONSO, *Estilo y creación en el Poema del Cid*, dins *Ensayos sobre poesía española* (Madrid 1944; 2.ª ed. Buenos Aires 1946).

5. Vegeu els exemples en WARTBURG, *op. cit.*, 153; R. MENÉNDEZ PIDAL, *Cantar del Mio Cid, Texto, gramática y vocabulario* (Madrid 1944), I, 395; OTTO KLESNER, *Beiträge zur Syntax altkatalanischer Konjunktionen*, «Butlletí de Dialectologia Catalana», XVIII (1930), 410.

6. MENÉNDEZ PIDAL, *op. cit.*, I, 347-348, 393-398. Hom indica entre parèntesis els versos corresponents del text.

en «soltariemos la ganancia, *que* nos diesse el cabdal» (1434). Nota, amb encert, el filòleg Rafael Lapesa que, certament, el sistema conjuntiu del castellà més antic era pobre, però l'ús reiterat de la conjunció *que* no sembla pas que obeís a una manca d'altres recursos, ja que existien i anaven apareixent altres conjuncions, com *ca*, *porque*, *maguer*, i, malgrat això, les trobem substituïdes ben sovint per la comuna *que*; cal concloure, doncs, segons Lapesa, que hom no sentia la necessitat de precisar els diferents matisos de subordinació.⁷ Al nostre entendre, aquest fet, aparentment obscur, envigoreix la tesi, exposada abans, que la determinació del matis sintàctic de cada cas s'aconseguia principalment mitjançant elements pertanyents a la fonètica oracional. No és, doncs, que hom no sentís la necessitat de precisar matisos, sinó que aquesta precisió no era forçós que s'obtingués per la conjunció. Com ocorre sempre en història lingüística, també ací els límits cronològics s'esborren bon xic quan ens hi apropem; cal admetre, en definitiva, que el traspàs de funcions entre la matisació fonètica i la matisació conjuntiva s'interfereixen llargament durant una època en la qual una sola conjunció, com la que hem exemplificat, s'encarregui d'introduir qualsevol oració subordinada, amb la seguretat que l'aïllament definitiu del tipus sintàctic escollit per l'autor va a càrrec, com quan encara no existien les conjuncions, de la velocitat d'articulació i de la tonètica de la frase.

El fet de l'aparició relativament tardana de la conjunció gramatical a la Romània lingüística, permet de seguir amb facilitat com s'han anat elaborant els diferents tipus conjuntius. Per tal com es tracta d'una de les maneres subordinants que presenten més interès, per la seva laboriosa gènesi mental, dedicarem uns moments a l'elaboració de la hipotaxi concessiva. Així com abans he alludit a la repetició, en romànic primitiu, de determinades modalitats de llatí arcaic, primer, i de llatí vulgar tardà, després, aquest moviment diríem pendular torna a manifestar-se, una vegada i altra, a diferents solucions sintàctiques, i, entre elles, a la subordinació concessiva; és curiós de constatar que aquestes onades paral·leles de solucions equivalents són més constants sempre que es refereixen a comportaments mentals coincidents: quan una alteració sintàctica descansa sobre la manera naturalment més humana de veure les coses, com que l'home sempre és home, la resolució habitual de l'alteració sintàctica esmentada és forçosament i bàsica la mateixa. Examinem-ho en la subordinació concessiva.⁸ La manera més deslligada de l'expressió concessiva en llatí arcaic és l'ús simple del subjuntiu, que, amb el verb *sum*, perdura, encara, en llatí clàssic: «*sit* fur, at est bonus imperator»; literalment significa: 'que sigui lladre, però és un bon emperador', o sia

7. R. LAPESA, *Historia de la lengua española*² (Madrid 1950), 153-154.

8. WARTBURG, *op. cit.*, 155-156 Per als exemples, vegeu, ultra aquest llibre, els que recullen E. BOURCIEZ, *Éléments de Linguistique romane*⁴ (Paris 1946), 128, 281-282; O. KLESPEL, *op. cit.*, 408 i ss., i el *Diccionari Català-Valencià-Balear*.

'encara que sigui lladre, és, però, un bon emperador'. També trobem el verb *sum* acompanyat d'un adverbi: «*sint sane superbi, quid id ad vos attinet*»; literalment: 'que siguin certament sobers', o sia 'encara que ho siguin'. Finalment, i sempre dins la primera etapa llatina, de sintaxi més lliure, apareixen igualment *quamvis*, *quantumvis*, expressions referides a adjectius i adverbis: «Des *quamvis*, numquam apparet»; literalment: 'dóna en la mesura que tu vulguis', o sia 'encara que donis'; o bé: «accusa *quamvis* copiose»; literalment: 'amb l'abundància que tu vulguis', o sia 'encara que sigui copiosament'. Tots els exemples esmentats, pertanyents a l'època de sintaxi més lliure del llatí arcaic, impliquen una mena de permís concedit irònicament, per a significar que, malgrat el permís (que per això sols és concedit amb ironia), no en queda afectada l'acció de l'oració principal. Una segona etapa és la que emprà *quamvis* per a la introducció de l'oració sencera; per exemple: «locus hic, *quamvis* subito venias, semper liber est»; pròpiament, en aquest cas, *quamvis* es refereix a l'adverbi *subito*; però el sentit lingüístic va desplaçant-se lentament, fins a aconseguir que *quamvis* arribi a referir-se al verb. Així es produeix el desgast semàntic, amb la corresponent gramaticalització d'una expressió que, si era molt descriptiva en anunciar-nos un permís irònic, es converteix en una freda partícula gramatical, sense suggerir la més petita conseqüència del sentit originari. D'aquesta manera el llatí clàssic assoleix la tercera etapa, de sintaxi rígida, amb frases en les quals *quamvis* va ja sense cap adverbi, i actua simplement de conjunció, com qualsevol altra; per exemple: «Quod turpe est, id *quamvis* occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest». La llengua llatina ha passat, doncs, de la parataxi, viva i descriptiva, a la hipotaxi, freda i gramaticalitzada; ja abans hem notat que, a través de gradacions insensibles, la subordinació de la gramàtica més elaborada podia haver tingut com a punt de partença l'estat primari de juxtaposició que caracteritza tots els començos lingüístics.

El retrocés de la cultura general, i el fet que sorgeixin formes més senzilles de vida i de pensament, provoquen aquella ruptura entre l'antiga sintaxi llatina i el que serà la sintaxi romànica, de la qual ja hem parlat abans; solució de continuïtat que fa desaparèixer les conjuncions concessives del llatí, com tants d'altres elements sintàctics de la frase. Les llengües romàniques han tornat a forjar la concessió gramatical, d'una manera forçosament independent del llatí; doncs bé, dintre llur independència, els processos d'elaboració de la subordinació concessiva romànica coincideixen exactament amb els que hem qualificat de característics del llatí, com responen a una mateixa manera de veure el sentit de la frase, i a un paral·lisme de sintaxi evolutiva. La primera etapa, per tant, serà paratàctica, i el simple ús del subjuntiu, ajudat, és clar, per factors d'índole fonètica ja esmentats abans, hi serà suficient per a marcar el

matís de la concessió gramatical; exemple en francès: «ait vestut dous halbers». que literalment significa 'ell hagi vestit dues llorigues', però que ve a tenir el sentit de 'encara que ell les hagi vestides'; aquesta solució, purament paratàctica, va tendint a admetre el concurs d'alguns elements oracionals que acabaran per constituir-se en conjuncions subordinants. Apareixen, de bell antuvi, uns adverbis que denoten, com llurs paral·lels en llatí, un permís atorgat irònicament; el més característic d'aquests adverbis en català antic és *ja*; l'esquema de la construcció seria, per exemple: «*jam* sit fortis», o sia 'que ell sigui tan fort com es vulgui', però, amb tot, es realitza l'acció de la principal; exemples: «faran semblan que fort bé l'entendon, e *ja* res no n'entendran», amb el valor de 'encara que res no n'entenguin'; «... e *jassiam* infant, nos ne venjarem», que significa 'encara que sigui infant'. Cal que hom atengui especialment al valor de concessió irònica d'aquests casos, que, ultra ésser el més característic de la posició mental que impliquen, i precisament per això mateix, correspon exactament a la mateixa consideració adoptada al camí vers la hipotaxi llatina. La mateixa interpretació de permissió irònica obliga a atribuir a la conjunció concessiva del castellà antic *maguer* l'etimologia grega MACARIE, fonèticament impecable, però que oferiria dificultats quant a la semàntica si no fos el moviment mental esmentat; així, μακάριος, que significa 'feliç' 'benaurat', començà de desposseir-se de tal manera del seu sentit originari, que arribà a una total gramaticalització, amb l'adquisició del valor fonamental de les conjuncions concessives; hom pot valorar el procés semàntic comparant, en castellà mateix, les dues frases equivalents «hágalo *enhorabuena*; no lo aprobaré» i «no lo aprobaré *aunque* lo haga»;⁹ semblantment, la conjunció portuguesa de concessió *embora*, que val 'encara que, malgrat que', procedeix de *em boa hora*, i per tant de IN BONA(M), HORA(M), igual que *enhorabuena*.

Una altra manifestació de l'expressió de la modalitat concessiva mitjançant un permís concedit irònicament és la que correspon a la fórmula «bene habet quod», i, amb el·lipsi, «bene quod», on l'ús de l'adverbi *bene* per a introduir una oració que precisament no es realitza, en ésser vençuda per la principal, n'accentua la ironia. Veiem en francès antic: «bien vos poist si i iroiz» o sia 'bé us pesa' o 'sí, reconec que us pesa', però, malgrat aquest reconeixement, no deixa de complir-se l'oració principal, ja que el sentit total de la frase és: 'encara que us pesi, hi anireu'. Conté, així mateix, una gran dosi de potencial semàntic, l'anullació, també irònica, d'una condició, paral·lelament a la conjunció *etsi* del llatí on trobem implícit el mateix moviment mental; podríem traduir literalment *etsi* per 'fins i tot si'; aquesta condició fallida acostuma a adoptar la forma «si bene» en els començos romànics, i la trobem llargament exemplificada en català antic, com en els casos següents: «La unitat del home, qui és en tres coses,

9. LAPESA, *op. cit.*, 45.

si bé sa huminitat és tres coses e les tres coses són huminitat, per tot so no són també les tres coses en ell una unitat»; «Tant sóts noble e excellent en tota virtut, que *si bé* són coses en ésser ocupants loc, per tot assò no roman que vós no siats infinit»; «lo bisbe ha a retre compte de ses ovelles, *si bé* en mi les ha perdudes»; «Car *si bé* aquexes lletres se van en son nom, mal son grat n'ac a fer tot ço que'n fe». La idea d'anullació irònica d'una condició s'expressa, encara, en català antic, simplèment per la mateixa partícula condicional *si*, i el sentit i altres elements lingüístics destrien si es tracta d'una condició fallida o reeixida, si és una subordinada concessiva o condicional. Exemples: «Emperò, sènyer, *si* jo són àvol, per tot so no:m desemparets, allà ajuda de les autres distincions a acabar», «...e *si* assò pots fer, encara per tot assò no't abastará a fer comporació de la glòria».

No pretenem pas, amb aquestes notes sobre l'elaboració de la concessió gramatical, d'esgotar tots els processos ni totes les partícules conjuntives, sinó tan sols d'extreure'n un exemple global de com s'han obtingut moltes conjuncions, avui freds elements gramaticals, que, però, han viscut una època de gran intensitat afectiva.¹⁰

Tornant ara als adverbis que s'integren a les locucions concessives, hem de dir que tots ells van abandonant, lentament, llur valor originari, i es va notant que s'adrecen vers un sentit purament conjuntiu, fins que arriba un moment que l'adverbi ja no posseeix, d'adverbi, més que la procedència, i ha donat lloc a una altra peça dins el sistema conjuntiu de la llengua. Aleshores, semblantment al que ocorre en altres sectors de la frase, adopten un *que* d'introducció. Quan, en català més recent, apareix l'adverbi *bé* per a expressar la mateixa idea de condició concessiva, ja no se sent com a adverbi, i sí únicament com a nexce conjuntiu; per exemple: «...e *bé* que fos en tendra edat constituït, no menys li viu los ulls molt resplendents». Ni més ni menys que en francès modern: «*bien qu'il soit malade*». Aquests dos darrers exemples representen la conclusió d'un llarg i interessant procés, que comença amb l'intent més primari i simple d'expressió d'un matis sintàctic, a base de recórrer a elements de notable intensitat descriptiva, i que, tot esborrant gradualment i insensible la vivesa que n'era la característica originària, acaba obtenint la completa gramaticalització d'aquells elements, resòlts de manera definitiva en la peça indispensable que anomenem conjunció. És de gran importància, dins el procés esmentat, observar que, en perdre's el valor de la parataxi primitiva, són *vocats* una sèrie d'adverbis o locucions adverbials per a reforçar el sentit que començava de debilitar-se; són adverbis que entren a la matisació de la sintaxi oracional amb una càrrega afectiva

10. Recordem només *malgrat* i *encara que*, potser les dues partícules més usades avui, que també permetrien una interpretació semblant. Per a d'altres expressions de la concessió en català medieval, vegeu KLESFER, *op. cit.*, 408-419.

considerable, però aquesta modalitat expressiva nascuda de l'afecte de parlar, va descolorint-se per la freqüència de l'ús, bo i alleugerint-se semànticament, fins a situar-se, com hem dit, en un pla de freda partícula gramatical, indiferent al seu passat.

Hem dit abans que, dissortadament, la nostra llengua no frueix, com el francès, d'una dilatada perspectiva documental, que ens permeti d'aprofundir la nostra observació tan enllà del temps com desitjaríem per a millor conèixer l'època d'origens; l'època d'origens queda, doncs, abreuçada pel començ. D'altra banda, ara afortunadament, una segona circumstància escurça de manera ben notable, per l'altre extrem, aquesta època d'origens: l'aparició, tan aviat, de la figura gegantina de Ramon Llull, que, amb la seva força expressiva genial i la justesa de la seva frase precisa, aconsegueix de fer saltar la llengua catalana dels balbuceigs inicials a un assaonat grau de maturitat que la col·loca en primer lloc entre les altres llengües germanes. La seguretat amb què Ramon Llull domina la sintaxi cal atribuir-la a la destresa que posseeix del govern mental de l'estructura de la frase, per la seva formació filosòfica; per Ramon Llull, doncs, els orígens de la frase catalana són cronològicament breus.

Orientem, ara, el nostre examen a fer veure, per contrast, la diferència que hi ha entre les solucions adoptades per Llull, i des de Llull, i les que predominen a les parques manifestacions lingüístiques anteriors i contemporànies de les lullianes.¹¹ La lectura d'un fragment qualsevol no lullian, escollit a l'atzar entre els textos de l'època, ens hi fa veure una sèrie de característiques que el traïxen d'agut primitivisme, enfront la maduresa de Llull. Fixem-nos, tan sols, en la resolució de les conjuncions, i en allò que n'és conseqüència, l'ús de modes i temps.

Primer, la resolució de les conjuncions. Sorpren l'abundància de les oracions de relatiu; per exemple: «que qui ociurà vescomte»; «qui's metrà en aguait»; etc. Som a l'època de transició entre el relatiu i la conjunció, ja que és sabut que aquesta moltes vegades procedeix, etimològicament, d'un relatiu. Notem, per tant, un tipus sintàctic que fuig de les solucions conjuntives; tan sols les conjuncions més primàries (la copulació i la disjunció) apareixen profusament, donant al text la pesada impressió de les reiteracions monòtones. Exemple: «Que qui ociurà vescomte, o'l nafrarà, o'l desonrarà en alcuna cossa, esmè-lo axí com dos comdors, e comdor axí com dos varvassors. Qui's metrà en aguait e apensadament requerrà cavaler, e'l ferrà ab fust, e'l tirarà per los cabeyls, esmèn-lo per mort... Si solament [és pres] e guardat e no'n sofer calúmpnia ni onta, ni és retengut lonc temps, sia esmenat per alíscara e per omenatge, o per talion si és son contrasemble».

Quant a l'ús de modes i temps, notem que els textos anteriors a Llull

11. Textos comparats: *Usatges de Barcelona*, ed. «Els Nostres Clàssics», pàgs. 54, 55, 56, i R. LLULL, *Llibre de Maravelles*, ed. «Els Nostres Clàssics», I, 94.

defugen, tant com poden, el subjuntiu. És indubtable que la història de la sintaxi oracional romànica podria explicar-se a través de la lluita victoriosa del mode subjuntiu que, suprimit de soca-rel pel llatí vulgar, ha anat estenent-se en romànic a mesura que augmentaven les possibilitats expressives de les llengües modernes. No es troba, en català primitiu, més que un ús precari del subjuntiu: en fórmules equivalents a l'imperatiu («sia esmenat», «don-li cavalier», etc.), en oracions finals (com «qui li faça aliscara»), si bé, en aquest darrer cas, cal veure un arcaisme llatinitzant, una traducció servil del relatiu amb matís de finalitat de la llengua clàssica del tipus de «misit legatos qui pacem facerent». El subjuntiu és substituït sistemàticament, a l'època primitiva, pel futur d'indicatiu. Exemples: «que qui ociurà, o'l nafrarà, o'l desonrarà; qui's metrà», etc., on avui alguns prefereixen de dir: «que qui mati, o nafri», etc. Aquesta construcció del futur és característica de la sintaxi romànica primitiva; i la trobem amplament exemplificada a la Península Ibèrica, en castellà i amb una profusió extraordinària en navarro-aragonès; citem alguns exemples del *Poema del Cid*: «nyedo yva aviendo que myo Cid se repintrá» (per 'se arrepiñiese'), fins a la *Celestina*: «pide lo que querrás» (per 'lo que quieras').¹² Avui manté fixament l'ús del futur enfront del subjuntiu la llengua francesa; també el català modern, si no hi és del tot afectat, tampoc no defuig el futur tan absolutament com ha fet el castellà, i, dins el català, cal destacar el valencià, on el futur és el procediment habitual d'expressió.

Cap d'aquests trets no es troben en Ramon Llull, el qual estableix ja definitivament les bases de la sintaxi clàssica catalana; per exemple, en el fragment que segueix: «Aprés esta semblança, lo crestià dix al pagà si naturalment se sentia moure plus amar e conèxer Déu per les peraules que havié dites de sa fe que per les peraules que el juheu e el sarrahí havién dites de lur fe e contra la fe dels crestians; car, si el pagà se sentís pus scalfat de l'amor de Déu, e pus illuminat de les obres de Déu, per les sues peraules, que per les peraules del juheu e del sarrahí, convenie's de necessitat que ses peraules fossin veres; car si eren falces, seguir-s'ia que la bonesa e la granesa e les altres virtuts de Déu fossin a si mateixes e a ses obres contràries, la qual contrarietat és impossible». Gràcies a la conjunció gramatical, tot el fragment proposat com a exemple posseeix una unitat: hi ha tres oracions principals, unides per la coordinació de *car*, les dues vegades; dintre aquesta unitat, hi ha diversitat en les diferents resolucions gramaticals de cada oració principal. Si deixem a part alguna reiteració, que sols cerca reforçar els arguments provatoris de la doctrina cristiana en la passió apostòlica de Llull, el període transcrit, no pas un model d'estil, i escollit ben casualment, té tota la regularitat i

12. Exemples trets de MENÉNDEZ PIDAL, *op. cit.*, 344-345.

correcció de la prosa normal, i correspon, com ja hem dit abans, a la ploma d'una persona que pensa amb una lògica irrefutable.

Semblantment haurem de comentar la sintaxi de modes i temps; aquests s'acorden al què és norma de la prosa clàssica i moderna: les oracions principals van en indicatiu, per ésser mode de la realitat; les subordinades hipotètiques, en subjuntiu («si se sentís», etc.), excepte un cas, en què veiem la pròtasi hipotètica en indicatiu, com avui fa ben sovint la llengua moderna: «si eren falsés» (al costat de «si fossin falsés»), ús que, no obstant, resulta més freqüent en altres llengües romàniques, com el francès, on aquesta oració es resoluria fixament en «si elles étaient fausses».

Però no podem deixar-nos portar per la suggestió de la comparació dels dos textos. Hem de limitar-nos a reiterar, ara amb més fonament, que si el període d'òrgens de la frase catalana se'ns presenta acèfal, per la manca de testimonis lingüístics molt reculats, l'aparició del gran Ramon Llull l'escurça considerablement per l'altre extrem, precipitant el català, gairebé sense prefacis literaris, als cims de la seva primera volada clàssica.

A través d'aquest període d'òrgens, tan breu, però també tan dens i tan ple d'interès, hem pogut estudiar, a grans trets, algunes de les característiques que presideixen l'elaboració de la sintaxi catalana; a aquella època laboriosa, a aquella forja on es constituïa lentament i ferma la nostra llengua, devem la possibilitat de captar la força d'atracció dels nostres clàssics; és la forja que ha fet possible, en definitiva, la transmissió de la llengua de generació en generació, i, encara, per ella, durant aquesta estona, tots nosaltres hem pogut entonar una nova lloança endreçada a la nostra llengua, perquè, tant com creant-hi obra literària, estudiar-la científicament és també estimar-la i lloar-la de cor.

A. M. BADIA I MARGARIT

Professor a la Universitat de Barcelona
Vice-Secretari de la S.C.E.H.